

תוכן העניינים

נאוה נבו
ועלית אולשטיין מבוא: השפה העברית בעידן הגלובליזציה ז

העברית מהיבטים תרבותיים, חברתיים ולשוניים

אליעזר בן-רפאל זהות ולשון בתפוצות חוצות-לאומים: אופקים חדשים
לשפה העברית ט

משה בר-אשר איזו עברית ללמד באוניברסיטאות באירופה ובאמריקה? כז

לוריאן אובלר תפילה בתרגום (תקציר) לו

ניחם רוס מכשול השפה הרבנית בהוראת מעשיות חסידים:
על המתודה של 'השוואה בין מקור לעיבודו' לז

אורה (רודריג) אורה (רודריג)
שורצולד מגמות בעברית בת זמננו נט

רפאל ניר השפעות סוציו-לשוניות על הלקסיקוגרפיה בדורנו פג

תמר לויזן, אילנה שוהמי הישגים בעברית לצרכים אקדמיים בקרב תלמידים
ועפרה ענבר עולים בישראל (תקציר) צג

נאוה נבו דו-לשוניות – סיכויים וסיכונים זה

שושנה בלום-קולקה פיתוח תכניות לימודים בשפת אם ובשפה שנייה קיז

תכניות לימודים חדשות להוראת עברית כלשון נוספת

טובה שמעון 'תל עם': לימוד השפה העברית כשפת מורשת
ושמואל פירלס תקשורתית (תקציר) קלג

קלה	הוראת עברית כלשון נוספת בגיל הרך בתפוצות: עיון בתכנית 'ניצנים' – צעדים ראשונים ברכישת השפה	נאוה נבו
קמז	'חברים בעברית': הוראת עברית לתלמידי בתי ספר בחוף לארץ	מירה אואן, נחמה ברס ורונית בן-ארי
קסא	ושיודע לשאול: 'נטע' (נוער לטובת העברית) – תכנית ללימוד עברית בבתי ספר יהודיים בתפוצות	הלה קובלינר
קעא	תכנית לימודים חדשה: 'עברית כשפה שנייה' בבתי הספר הערביים'	עלי ותד

הרהורים על מצבה של העברית בישראל ובתפוצות

קעט	על עתיד העברית: חמישה מוקדי חרדה	רוביק רוזנטל
קצג	הנחלת העברית בעידן של גלובליזציה	אמי בוגנים
רא	'היינו כחולמים': השפעות הסכיבה המקומית על מקומה של העברית בחינוך היהודי בתפוצות (תקציר)	אהרון דיטשר
רג	הארות על קשיים ואתגרים בהוראת העברית כשפה נוספת	דרורי גניאל
רו		רשימת המחברים

מבוא

השפה העברית בעידן הגלובליזציה

נאוה נבו ועלית אולשטיין

הַנְּעִרָה שְׁקוֹרְאִים לָהּ עֵבְרִית
היא בַת זְקוּנִים לְמִשְׁפָּחָה טוֹבָה מְאֹד.
רק מָה? היא מִתְפַּרְפֶּרֶת.
כָּל יוֹם דָּבָר אַחֵר.
אי אֶפְשֶׁר לְסַמֵּךְ עָלֶיהָ,
מְלָה שְׁלָהּ היא לא מְלָה.
היא לא יָפָה אֶפְלוּ: פִּצְעֵי בְּגָרוֹת,
רְגָלִים גְּדוּלוֹת. וְהיא צֶעֱקָנִית
וְעֵקְשָׁנִית כְּמוֹ פֶּרֶד.
וּמָה שְׂיוֹתֵר גְּרוּעַ:
היא לא נוֹתְנֵת לְמִי שְׂרוּצָה
לְחַנֵּק אֶת הַקּוֹל הַפְּרוּעַ שֶׁלָּהּ
וְלִקְבֹר אוֹתָהּ בְּצוּרָה מְכַבֶּדֶת
בְּמַעֲרַת הַמְּכַפְלָה.
דן פגיס, בעיה לשונית¹

אסופת המאמרים בכרך זה של הסדרה 'עיונים בחינוך היהודי' מתבססת ברובה על הרצאות שנישאו בכנס בין-לאומי, שנערך בספטמבר 2004 על ידי המרכז לחינוך יהודי ע"ש מלטון באוניברסיטה העברית בירושלים והמחלקה לחינוך יהודי ציוני של הסוכנות היהודית. הכנס הוקדש לנושא 'שפה בעידן הגלובליזציה: מיקומה של העברית כיום'.

מכלול התהליכים המתחוללים כיום בעולם הופכים אותו ליכפר גלובלי בתחומי חיים שונים: כלכלה, פוליטיקה, חברה, תרבות, תקשורת, לשון. תהליכים חובקי עולם אלה מגשרים על המרחק הגאוגרפי, מאפשרים תקשורת חוצת-גבולות

1 פגיס, ד' (תשנ"ב). 'בעיה לשונית', זבחלב, כל השירים, ירושלים: הקיבוץ המאוחד ומוסד ביאליק, עמ' 318. השיר אושר לשימוש בכרך זה על ידי הוצאת הקיבוץ המאוחד ומוסד ביאליק.

ומצמצמים את הפערים התרבותיים בין קבוצות שונות: פריטי לבוש, מאכלים, סרטי קולנוע ויצירות מוזיקליות הופכים מוכרים באופן אוניברסלי. העולם עובר 'תהליך האחדה'². במישור הלשוני אנו עדים להשתלטות השפה האנגלית, שהפכה למעשה ל'לינגווה פרנקה' של העולם וידיעתה חשובה לתפקוד בעולם המודרני. רוב השפות נמצאות שואלות מילים וביטויים מן האנגלית הן ברובד הכתוב והן ברובד הדבור, לרבות שפות שנהגו להתאפיין בסגירות, כמו הצרפתית.³ גם על החברה הישראלית משתלטות מגמות המושפעות מתהליכי גלובליזציה ועמן משתנה גם הלשון העברית. יש התומכים במדיניות רב לשונית בישראל, דהיינו מעמד איתן לעברית וכשירות טובה באנגלית, בערבית ובשפות אחרות.⁴ זוהי תפיסה הרואה ברכישת שפות כלי לפיתוח כישורים תקשורתיים ותרומה לפלורליזם תרבותי. אחרים מצביעים על הסכנה הרובצת לפתחן של שפות מקומיות, כדוגמת העברית, כתוצאה מהתפשטות האנגלית. החשש הוא משינוי בעמדות כלפי העברית הן בארץ והן בתפוצות – היעדר כבוד מצד הציבור הדובר עברית בישראל כלפי שפתו, התבטלות עצמית בפני השפה האנגלית (בעיקר האמריקנית) ותרבותה, עילגות בדיבור ולשון 'רוזה' בספרות, התרחקות מן המקורות העבריים האוטנטיים וכפועל יוצא מכך גם זהות ההולכת ומתנתקת מן המקור בקרב בני הנוער והצעירים.⁵

אף על פי שההגמוניה של הלשון העברית, שאפינה את אידאולוגיית הראשונים, ניטשטשה, העברית מתפקדת כיום בישראל כשפה שלמה השגורה בפי דובריה ככל שפה ראשונה אחרת במדינתה – באקדמיה, בכתיבה העיתונאית, בספרות, בשירה, באינטרנט, בקולנוע, ברחוב, והיא משתנה בקצב מהיר, מתרחבת וכוללת מילים וביטויים שלא נמצא להם מקום במילוני העבר, וזאת בניגוד למילונים העבריים החדשים.⁶ ייתכן כי בעצם העובדה שהמילונים העדכניים אינם 'חוששים' להציג ביטויים של דיבור עממי וסלנג יש כדי להצביע על מעמדה המבוסס של העברית המודרנית כיום. אפילו קבוצה ייחודית בחברה הישראלית, כמו העובדים הזרים, רואה ערך ברכישת העברית הישראלית (אם כי באופן לא פורמלי) לצורך קיומי – כלי המאפשר לשרוד בחיי היומיום, להיקלט בשוק העבודה ולתקשר עם

2 כך כינתה פרופ' אניטה שפירא את התופעה בהרצאה בשנת תשס"ד במסגרת 'חוג הנשיא לתפוצות' בנושא: 'תרבות יהודית בעולם גלובלי'.

3 בן-רפאל, מ', בהרצאה ב-4.6.2006 בכנס החמישי של 'האגודה הישראלית לחקר שפה וחברה', רעננה: קריית האוניברסיטה הפתוחה.

4 Spolsky, B. & Shohamy, E. (1999). *The Languages of Israel: Policy, Ideology and Practice*, Clevedon: Multilingual Matters, p. 256

5 ראו שורצולד, א' (תשס"ה). 'פני הלשון כפני הדור – על הקשר בין היבטי החברה להיבטי הלשון העברית', פנים 33, עמ' 4–14; חשש לגורל השפה העברית בעקבות הגלובליזציה והתפשטות האנגלית הובע גם על ידי האקדמיה ללשון העברית ביום השפה' שנערך בכנסת ב-4.1.2005; על השפעת הלעז גם במאמריהם של שורצולד, בן-רפאל, רוזנטל וגניאל בכרך זה.

6 ראו מאמרו של ניר בכרך זה.

ישראלים.⁷ ולא רק בפן התקשורתי של העברית כשפה ראשונה עסקינן: המחקר בהקשר הישראלי עוסק גם ברובד הקלסי שלה ובקשר בין הלשון המודרנית למקורות היהדות, תוך הישענות על לשון המקרא, לשון חז"ל ולשון הטקסט הרבני.⁸

ייצוג נוסף של העברית בישראל הוא כשפה שנייה לעולים ולקבוצות מיעוט החיות בארץ והיא כוללת כשירות לשונית – ידע לקסיקלי ודקדוקי, וכשירות פרגמטית – שימוש בלשון שיהלום נסיבות חברתיות שונות. ההנעה ללימוד העברית כלשון שנייה עשויה להיות שונה בין סוגי אוכלוסייה שונים: אצל קבוצות מיעוט שאינן יהודיות, זוהי הנעה אינסטרומנטלית לצרכים פונקציונליים כמו השתלבות בעבודה, לימודים, תקשורת עם המוסדות המקומיים וכיוצא בזה. אצל עולים הרוצים לראות עצמם כחלק אינטגרלי מן העם, לחוש השתייכות קבוצתית יהודית והזדהות עם ערכים לאומיים, זו תהיה בנוסף גם מוטיבציה אינטגרטיבית.

ייצוג אחר של העברית הוא כשפת מורשת – לימוד העברית כערך לאומי, חברתי ותרבותי בתפוצה היהודית בעולם, תוך טיפוח זהות תרבותית יהודית בשפת המקור. כאן עולה השאלה אם הוראת העברית בתפוצות צריכה להתבסס על תפיסתה כשפת מורשת בלבד, או שיש מקום להוראת העברית הישראלית כשפת תקשורת, ואם כן, מהי הפרופורציה בין השתיים. תכניות הלימודים המובאות בכרך זה מייצגות דגשים שונים המבטאים את הדילמה: 'תל עם' מבקשת לשלב את שני סוגי העברית, בעוד 'ניצנים', 'חברים בעברית' ו'נטע' מאמצות עברית חיה בת זמננו בדגש תרבותי. נראה כי בפועל נקבע סוג העברית הנלמדת בעיקר על פי האוריינטציות האידאולוגיות של הזרמים השונים וצרכיה של קהילה נתונה. סוגיה נוספת השנויה במחלוקת בתפוצות נוגעת לשפת התפילה. תנועת הרפורמה מבקשת, בין יתר תיקוניה, לקיים את התפילה בלשון המדינה, ואילו הרבנים האורתודוכסים חוששים כי דחיית התפילה בעברית כגורם מאחד תביא להתרת הקשר בין היהודים בעולם, לניתוק מן המורשת וליצירת יהדות מעורטלת מהתרבות המקורית ונטולת ייחוד לאומי דתי.⁹

בין אם העברית היא שפה ראשונה ולצדה שפות זרות, בין אם היא משמשת כשפה שנייה ולצדה שפות ראשונות שונות ובין אם היא נלמדת כשפת מורשת,

7 ראו דוניצה-שמידט, ס', גולן, ר' ואולשטיין, ע' (2001). 'שפתם של עובדים זרים', בתוך א' (רודריג) שורצולד ור' ניר (עורכים), ספר בן-ציון פישלר: מחקרים בלשון העברית ובהוראתה, אבן יהודה: רכס, עמ' 35–74.

8 ראו למשל מחקריהם של פישלר, ב"צ (1995). 'קול המון קקול שדי (סיכום ביניים)', בתוך א' (רודריג) שורצולד וי' שלזינגר (עורכים), ספר הדסה קנטור: אסופת מחקרים בלשון, רמת גן: חן (איתן), עמ' 143–160; שלזינגר, י', 'המשלב בקודש ובחול' (שם), עמ' 215–227; וכן מאמריהם של אובלר ורוס בכרך זה.

9 פדרבוש, ש' (תשכ"ז). 'מורשת דורות או יהדות-תרגום? על הרפורמה', שנה בשנה, אתר אינטרנט <http://www.daat.ac.il>.

בכל ההקשרים הללו מדובר בשאיפה מסיבות שונות למצב של דו- או רב לשונית ברמה זו או אחרת.¹⁰

בקובץ זה שני מדורים – האחד בעברית והאחר באנגלית – ובכל אחד מהם שלושה שערים מקבילים הכוללים מאמרים ותקצירים, כשהעיקרון המארגן בכל שער הוא נושאי. מאמרים שנכתבו בעברית מלווים בתקצירים באנגלית ולהפך. השער הראשון במדור העברי ובמדור האנגלי עוסק בשפה העברית מהיבטים תרבותיים, חברתיים ולשוניים. בן-רפאל מציג מציאות עכשווית של מה שמכונה בפיו 'תפוצה חוצת-לאומים' (Transnational Diaspora), הנובעת משינוי ביחסי ישראל-תפוצות, שינוי המשקף יחסי גומלין: במציאות זו גדל מרחב הקיום של העברית הישראלית, ויחד עם אלמנטים תרבותיים אחרים היא הפכה לסמל כללי-יהודי, נלמדת כשפה היהודית העיקרית בבתי הספר ומהווה גורם מאחד תרבותית בין ישראל ליהדות התפוצות על אף הבדלים לשוניים ותקשורתיים בינה לבין זו של קהילות התפוצה.

בהתקשר לסוגיית העברית בתפוצות דן מאמרו של בראשר בהוראת השפה במחלקות ללימודי יהדות ותאולוגיה באוניברסיטאות באירופה ובאמריקה. מן הדברים עולה כי על הוראת העברית הקלסית להקדים את המודרנית, זאת לא רק משום שבמסגרות אלה זהו צורך פרגמטי, אלא גם משום שהעברית הקלסית מהווה תשתית מכינה טובה יותר ללימודי העברית המודרנית.

באשר לעברית הקלסית, אויבולר בוחנת את הדילמה שהוצגה לעיל בנוגע ללשון התפילה של מי שאינו דובר עברית. מאמרה מתמקד ביתרונות שבכל אחת מן הדרכים – תפילה בעברית ותפילה בשפת המקום – ומביא את הפתרון שמצאה הקהילה היהודית הרפורמית על מנת לפתוח את שערי התפילה בפני ציבור מגוון של מתפללים – שימוש הן בעברית, המאפשרת טווח רחב של משמעויות ופרשנויות, והן בלשון המקום, המאפשרת למתפלל להבין את המילים הנאמרות. טקסט קלסי עלול לעורר קשיים לשוניים, ובעקבותיהם גם קשיים תוכניים, עבור הקורא המודרני שאינו מורגל ברובד לשוני הכולל אוצר מילים שהוא זר לו וניסוח לא מוכר של משפטים. רוס במאמרו מטפל בקושי זה כפי שהוא מוצא ביטויו בטקסט החסידי הרבני ומציע מתודה פדגוגית להתגברות על מחסום השפה והתרבות – הצגת המקור החסידי בצמוד לטקסט ספרותי מודרני שנכתב בהשראת המקור על ידי מספר חדש ומהווה 'עיבוד' של המקור הרבני.

תמורות רבות חלו בעברית של ימינו בהשוואה לזו של התקופות הקלסיות. כך למשל באשר לסדר המילים במשפט או למשמעויות חדשות שהוענקו למילים קיימות. מילים חדשות נוצרו, מילים וביטויים נשאלו משפות אחרות או תורגמו, והמאגר הלשוני העברי שינה פניו. מאמרה של רודריג שורצולד יוצר את החיבור בין תחום הלשון לתחום החברה בהציגו שינויים שחלו הן בהיבטים הלשוניים – הפונולוגי, המורפולוגי, התחבירי, הלקסיקלי והסמנטי – והן בהיבטים

10 ראו מאמרו של נבו ואולשטיין בכרך זה על מאפייניה של תופעת הדו-לשוניות.

החוקר-לשוניים של העברית בדורנו. אלה נזקפים בעיקר להשפעותיהן של שפות ותרבויות זרות החודרות לעברית. עיון במילונים העבריים העדכניים אכן מצביע על השינויים שחלו בשפה. ניר במאמרו עומד על התמורות במילונאות העברית החדשה בעיקר מבחינת הגישה – מן הפוסקני אל התיאורי. שינוי זה בגישה מוצא ביטוי בבחירת המאגר הנכלל במילון ובניסוח ההגדרות. בבסיס ההגדרות עומדים שיקולים סוציו-לשוניים פרגמטיים של שכיחות השימוש ונסיבות השימוש בהקשרים חברתיים שונים ועל ידי תת-קבוצות שונות באוכלוסיית הדוברים. שיקולים מסוג זה מתחשבים בקהל היעד של המילונים העבריים בכלל, כמו גם בצורכיהם המיוחדים של מי שעברית אינה שפתם השלטת.

דוברי שפות זרות מגיעים לרמה לשונית סבירה בעברית לצורכי תקשורת בחיי היומיום תוך זמן לא רב מרגע חשיפתם לשפה. הקושי מתעורר כשמדובר בשפה אקדמית לצרכים לימודיים. במחקר שערכו לוי, שוהמי וענבר בקרב מדגם ארצי של בתי ספר נבדקו הישגיהם של ילידי ישראל ושל תלמידים עולים ממדינות חבר העמים ומאתיופיה בתחום השפה העברית הלימודית-אקדמית. ממאמרן עולה כי תלמידים עולים מגיעים לרמת ההישגים של ילידי ישראל רק לאחר 5–11 שנות שהייה בארץ. ממצאים אלה מבהירים את הצורך בנקיטת מדיניות מכוונת שתצמצם את הפער בין הישגיה של קבוצת הרוב לאלה של קבוצות המיעוט.

נקיטת מדיניות לקידום העברית האקדמית של העולים אין פירושה מחיקת המטען הלשוני שקבוצות אלה מביאות אתן מארצות מוצאן. בישראל, כמדינה קולטת עלייה, אנו מוצאים את שפת הרוב – עברית – כשלצדה מתפקדות שפות מיעוט שונות. מציאות זו מעסיקה חוקרים, מורים והורים בשאלות העולות ממצבים של דו-לשוניות או רב לשוניות. מאמרן של נבו ואולשטיין, הודן בנושא, מציג את תופעת הדו-לשוניות כעניין יחסי – מידות משתנות של יכולות הדוברים בשני מדדים: ידע ושימוש בשפות השונות, ומציע מודל למדיניות לשונית שתאים לצרכיה של חברה רב לשונית ורב תרבותית כישאל. מודל זה ימצא את ביטויו הן בתכנית לימודים שתבטיח לדוברי העברית ולדוברי שפות זרות, החיים בישראל, שליטה מלאה במיומנויות של שפת הרוב, והן בתכנית שתבטיח לדוברי העברית שליטה ברמת סף בשפות אחרות ולדוברי לשונות אחרות – תמיכה בחינוך דו-לשוני שיאפשר להם לשמר את שפתם.

השגת שליטה מלאה לא רק בשפה כי אם גם בתרבות העברית מוצגת כמטרת-על בשתי תכניות לימודים בחינוך לשוני, שאת תשתיתן התאורטית ואת העקרונות הדידקטיים שבבסיסן מציג מאמרה של בלום-קולקה: תכנית לחינוך לשוני בעברית כשפה ראשונה – שפה, ספרות ותרבות (תשס"ג) ותכנית להוראת עברית לילדים עולים (בהכנה). שתי התכניות נשענות על ראייה בלשונית פונקציונלית המתייחסת לכל רכיבי השפה וחותרת לפיתוח ידע לשוני וכשירות תקשורתית, המעוגנת בפרגמטיקה ובחקר השיח, בעברית כשפה ראשונה וכשפה שנייה. את שתי התכניות מנחה עיקרון מארגן המדגיש את הצורך בהתנסות הלומד בעולמות שיח שונים ובמגוון טקסטים דבורים וכתובים מסוגות שונות, והתכנית

להוראת עברית כלשון שנייה גם מכירה בערכה של רב תרבותיות ומתחשבת בצורך של הילד המהגר בתמיכה בתהליך רכישת השפה החדשה.

השער השני בכל אחד מן המדורים מציג תכניות לימודים חדשות להוראת עברית בתפוצות למן הגיל הרך ועד כיתות חטיבת הביניים והחטיבה העליונה ולהוראת השפה במגזר הערבי בישראל. לגיל הרך בתפוצות מוצעות שתי תכניות: 'תל עם' ו'ניצנים'. מאמרם של שמעון ופירלס תולה את המניע לפיתוחה של תכנית 'תל עם' בצורך לחזק את הלשון העברית בתקופה שבה תהליכי גלובליזציה מעניקים לאנגלית מעמד שליט. התכנית מתבססת על הנחת יסוד אשר לפיה שילוב בין שפה לתרבות מחזק את רכישת השפה מחד גיסא, ומאידך גיסא מחבר את הלומד למן הגיל הצעיר למורשת ישראל, לתרבותה, לעמה ולזהות היהודית. אי לכך, מצינים המחברים, התכנית מתמקדת בהוראת עברית כשפה תקשורתית יחד עם לימודי יהדות. המניע לפיתוחה של תכנית 'ניצנים' נעוץ במצבה של העברית בתפוצות בימינו, המצביע על פחות במעמדה ובהנעה ללמידתה. מאמרה של נבו מדגישה את ההכרה בצורך להציב בפני הלומד למן הגיל הרך התנסויות חיוביות שייצרו יחס אוהד לשפה, יענו על צרכיו כילד באשר הוא וכילד יהודי מבחינת התכנים ויקנו לו מיומנויות לשון. התכנית 'חברים בעברית', לבית הספר היסודי, נועדה להוראת השפה הדבורה והכתובה. המחברות, אוּאן, ברס ובן-ארי, רואות ברכישת מיומנויות תקשורתיות, בחשיפה לתרבות ולאורח החיים של ילדי ישראל ובהכרת טקסטים יהודיים את המטרות המרכזיות של התכנית. מאמרה של קובלינר מציג את תכנית 'נטע' לחטיבת הביניים ולחטיבה העליונה, הבנויה אף היא מחומרים מגוונים מתחומים שונים – היסטוריה, יהדות, חיי יומיום ואחרים – ומעלה שאלות שונות המעסיקות את המורים לפני הפעלת התכנית ואחריה. אף על פי שלא כל התכניות הללו דומות בגישתן ובתפיסותיהן הבסיסיות, המשותף לכולן הוא המודעות לשימוש בעברית ככלי לקידום השפה התקשורתית יחד עם טיפוח הזהות והתרבות היהודית.

בעוד לעברית בתפוצות יש מאפיינים הן של 'שפה זרה', שהרי סביבת המקור אינה מתפקדת בה, והן של 'שפה שנייה', שכן בסביבת המיקרו היהודית היא בשימוש בבתי הספר, בכתי הכנסת, במחנות הקיץ וכו', עבור לומדי העברית במגזר הערבי זוהי 'שפה שנייה' באופן מובהק. יש לה תמיכה קונטקסטואלית בסביבת המקור והלומדים נדרשים לה בתחומי החיים השונים בישראל. תכנית הלימודים החדשה למגזר הערבי, המוצגת במאמרו של ותד, מתאפיינת בדגש על רכישת מיומנויות תקשורתיות, מעשיות ופרגמטיות. גם תכנית זו מתבססת על ההנחה שלשון ותרבות קשורות הדוקות זו לזו. אי לכך מציעה התכנית טקסטים מן הספרות העברית, שיהיו עבור הלומד גשר לתרבות העברית ויאפשרו לו להבין את השפה ברמה גבוהה יותר.

השער השלישי מציג הרהורים בקול אישי על מצבה ועל עתידה של העברית בישראל ובעולם, לאור הדיון שנערך במושב 'רב-שיח' של כנס 2004 ושעסק

בסוגיות במדיניות לשונית. אמנם הלשון העברית היא שפה חיה ונושמת, אך המחברים מביעים דאגה לעתידה הן בארץ והן בתפוצות: רוזנטל מבטא חרדה ל'עברית הישראלית' – זו המדוברת כפי מי שחי בישראל. החשש הוא מפני התרדדות השפה כתוצאה מהיעלמותם של מרכיבים שונים בתחומים הלקסיקלי, הדקדוקי והפונטי, בעיקר בלשון הדיבור. למצב זה עלולה להיות השפעה על העברית בעולם – היא עלולה לשוב ולהיתפס כשפת קודש בלבד. מאמרו של בוגנים מחזק את חששו של רוזנטל בדבר ההתייחסות אל העברית כאל שפת פולחן, והוא מצביע על נסיגת העברית כשפה מדוברת בתפוצות כבר עתה ועל קיומו של משבר בהוראתה כחלק מהתפתחויות שונות בעידן הגלובליזציה. המאמר מציע גישה קונספטואלית לעברית, המתבססת על אחד או כמה מן הרכיבים האלה: עידוד רב לשוניות ורב תרבותיות, טיפוח תקשורת עברית בין יהודים והתנסות בעברית כשפה סימבולית. מאמרו של דיטשר בוחן אף הוא את מעמדה הירוד של העברית בחינוך היהודי בתפוצות ומונה גורמים שונים הנוצעים באחד מן הממדים המוגדרים על ידי שוואב (Schwab) – החברה/הסביבה (milieu): העברית אינה נתפסת עוד כנורמה תרבותית-חברתית לתקשורת בין יהודי העולם; בקהילות שבהן האנגלית נחשבת פרקטית ויעילה יותר והזמן המוקצה ללימודי יהדות מוגבל, מקומה של העברית בסולם העדיפויות הקהילתי אינו גבוה; הזיקה לישראל אינה עוד בהכרח חלק מהווייתם היהודית של יהודי התפוצות. מכאן שגם לימוד עברית אינו נתפס כהכרחי. מן המאמר עולה כי על מנת להביא להעצמת מעמדה של העברית בחיים היהודיים בתפוצות, יש לטפל תחילה בסוגיות כגון אלה, שמקורן בחברה היהודית-קהילתית בכללותה. גם במאמרו של גניאל אנו מוצאים תיאור מדויג הן באשר לרמת הידיעה של השפה העברית והן באשר לרמת הוראתה בתפוצות: היעדר תשתית ראויה, בעיה של כוח אדם, חסר בתכניות לימוד מתאימות ובעיקר – מוסדות שאינם רואים בקידום העברית מטרה שמן הראוי להציבה במקום מרכזי בסולם העדיפויות. אחד היעדים המרכזיים שניסינו להשיג באמצעות הכנס והכנתו של כרך זה הוא הבאת סוגיות מגוונות הנוגעות לעברית בישראל ובתפוצות אל קדמת הבמה. שני הקשרים אלה ניזונים זה מזה, למרות המטרות והצרכים השונים. העברית בתפוצות שואבת ממקורות התרבות בישראל, והעברית הישראלית מושפעת מן הלשונות והמוסכמות הרווחות בקהילות התפוצה. יש, אם כן, בלשון העברית כדי לשמש כלי מגשר ומאחד תרבותית בין כלל קהילות העולם היהודי.

תודות

למחברים – על תרומתם לכרך זה, המעשירה את הידע בתחום
למחלקה לחינוך יהודי ציוני של הסוכנות היהודית השותפה לכנס
לכל אורך הדרך

לוועדת הכנסים של האוניברסיטה העברית בירושלים
לוועדת ההיגוי של הכנס
לגב' ויויאן בורשטיין, העורכת המנהלית של הסדרה
לגב' דפנה בר-און, עורכת הלשון

Table of Contents

Nava Nevo & Elite Olshtain	Introduction: The Hebrew Language in the Era of Globalization	7
-------------------------------	--	---

Hebrew from Cultural, Social and Linguistic Perspectives

Eliezer Ben-Rafael	Identity and Language in Transnational Diasporas: New Horizons for Hebrew (Abstract)	17
Moshe Bar-Asher	Which Hebrew Should be Taught at Universities in Europe and America? (Abstract)	19
Lorraine K. Obler	Prayer in Translation	21
Nicham Ross	Reading Hassidic Tales in the Classroom: On the Method of “Source and Adaptation” (Abstract)	33
Ora (Rodrigue) Schwarzwald	Trends in Modern Hebrew (Abstract)	34
Raphael Nir	Sociolinguistic Effects on Current Hebrew Lexicography (Abstract)	35
Tamar Levin, Elana Shohamy & Ofra Inbar	Achievements in Academic Hebrew Among Immigrant Students in Israel	37
Nava Nevo & Elite Olshtain	Bilingualism: Benefits and Risks (Abstract)	67
Shoshana Blum-Kulka	Teaching Hebrew as a First and Second Language: Two Curricula (Abstract)	69

New Curricula for the Teaching of Hebrew as an Additional Language

Tova Shimon & Stanley Peerless	“TaL AM”: Teaching Hebrew as a Communicative-Heritage Language	71
Nava Nevo	The Teaching of Hebrew as an Additional Language in Early Childhood in the Diaspora: Examples from the “Nitzanim” Program (Abstract)	97
Mira Owen, Nehama Baras & Ronit Ben-Ari	“Chaverim Be’Ivrit” (Abstract)	98
Hilla Kobliner	He Who Knows How to Ask: “NETA” – A Hebrew Language Program for Jewish Middle and High School Students in the Diaspora (Abstract)	99
Ali Wated	A New Educational Program: “Hebrew as a Second Language in Arab Schools in Israel” (Abstract)	100

Reflections on the State of Hebrew in Israel and the Diaspora

Ruvik Rosenthal	On the Future of Hebrew: Five Areas of Concern (Abstract)	101
Ami Bouganim	Hebrew in the Era of Globalization (Abstract)	103
Howard Deitcher	“We Were as Dreamers”: The Impact of the Communal Milieu on the Place of Hebrew in Diaspora Jewish Education	105
Contributors		115

Introduction

The Hebrew Language in the Era of Globalization

Nava Nevo and Elite Olshtain

The maiden we call Hebrew
is the youngest born in a very good family.
Her problem, though: she messes around.
Every day it's another story.
You can't rely on her,
her word carries no weight.
She's not even pretty:
she's got acne, large feet,
is loud and stubborn as a mule.
And what's worse:
she won't give in to those
who want to stifle her unruly voice
and bury her, respectfully,
in the ancestral tomb.

Dan Pagis, *A Linguistic Problem*¹

The collection of articles in this volume of the *Studies in Jewish Education* series is largely based on lectures given at an international conference convened in September 2004 by the Melton Centre for Jewish Education of the Hebrew University of Jerusalem and the Department for Jewish Zionist Education of the Jewish Agency.

The conference theme was "Language in the Era of Globalization: The Place of the Hebrew Language Today."

1 This poem by Dan Pagis was translated from the Hebrew by Tsipi Keller and is part of the posthumous collection, *Last Poems*, published by the *Quarterly Review of Literature* (QRL) in 1992, Poetry Series XI, Volume xxxi. Reproduced by permission of Ms. Tsipi Keller.

The overall effect of the processes underway in today's world turns it into a "global village" in a broad sweep of arenas: Economy, politics, society, culture, communications, and language. These worldwide processes are bridging geographical distance, enabling communication across borders and reducing cultural gaps between diverse groups: Clothing, food, movies, and musical compositions are becoming universally familiar. The world is undergoing a "process of coalescence."² In the linguistic domain, we are witnessing the takeover of the English language, which has in practice become the world's "lingua franca." Knowledge of English is most important to the functioning of the modern world. Most languages today borrow words and phrases from English, in both their written and spoken expressions, including languages once known for their insularity, such as French.³

Israeli society is also being inundated by trends that are influenced by globalization processes, and with them the Hebrew language is also changing. There are those who support a multilingual policy in Israel, i.e., a solid status for Hebrew and a high degree of competence in English, Arabic, and other languages.⁴ This conception views language acquisition as a tool for developing communicative skills, and as contributing to cultural pluralism. On the other hand, others point to the threat to local languages, such as Hebrew, as a result of the spread of English predominance. The danger lies in a change in attitudes towards Hebrew, in Israel as well as in the Diaspora: A lack of respect by Israel's Hebrew-speaking population towards its language; a self-deprecating attitude in the face of the English language (especially its American version) and its culture; unrefined speech and "meager" language in literature; and alienation from authentic Hebrew sources resulting in an identity that is increasingly estranged from its roots, particularly among adolescents and young adults.⁵

2 "תהליך האחדה" is the name that Prof. Anita Shapira gave to this phenomenon in her 2004 President's Circle for the Diaspora lecture on the subject of "Jewish Culture in a Global World."

3 Ben-Rafael, M., in a lecture on June 4, 2006 at the fifth conference of the Israeli Association for the Study of Language and Society, The Open University, Ra'anana.

4 See Spolsky, B. & Shohamy, E. (1999). *The Languages of Israel: Policy, Ideology and Practice*, Clevedon: Multilingual Matters, p. 256.

5 See Schwarzwald, O. (2005). "Reflections of Language through Current Generation – On the Relationship Between Social Aspects and Aspects of the Hebrew Language" (Hebrew), *Panim*, 33, pp. 4–14. Concern about the fate of the Hebrew language

Although the hegemony of the Hebrew language that characterized the ideology of the early pioneers has faded, Hebrew today functions in Israel as a complete language, serving its speakers like any other **first language** in its homeland – in academia, the written press, literature, poetry, the Internet, the cinema, and the street. It is fast-changing, expanding and embracing words and expressions not found in dictionaries of the past, as opposed to the new Hebrew dictionaries.⁶ Perhaps the very fact that up-to-date dictionaries are not reluctant to include popular expressions and slang is indicative of modern Hebrew's established status today. Even unique groups in Israeli society, such as foreign workers, acquire Israeli Hebrew informally as a valuable tool that enables them to survive on an everyday basis, to cope on the job market, and to communicate with Israelis.⁷ Our concern is not only with the communicative aspect of Hebrew as a first language: Research in the Israeli context also addresses its classical expression and the relationship between the modern language and Jewish sources, drawing on the language of the Bible, of the Sages, and of other theological texts.⁸

Another way in which Hebrew appears in Israel is as a **second language** for *olim* (immigrants) and minority groups living in Israel. It includes both language competence, i.e., lexical and grammatical knowledge, as well as pragmatic competence, i.e., the appropriate use of language in different social circumstances. Motivation to learn Hebrew as a second language is likely to vary among different population groups: For non-Jewish

---

in the wake of globalization and the spread of English was also expressed by the Hebrew Language Academy on "Language Day" at the Israeli Knesset on January 4, 2005. On the influence of foreign languages on Hebrew, see also the articles of Schwarzwald, Ben-Rafael, Rosenthal, and Ganiel in this volume.

6 See Nir's article in this volume.

7 See Donitza-Schmidt, S., Golan, R., & Olshtain, E. (2001). "The Language of Foreign Workers" (Hebrew), O. (Rodrigue) Schwarzwald & R. Nir (Eds.), *Studies in Hebrew Language Teaching in Honor of Ben-Zion Fischler*, Even Yehuda: Reches, pp. 35–74.

8 See for example the research by Fischler, B. Z. (1995). "The Voice of the People is the Voice of God [Vox populi vox Dei] (interim conclusion)" (Hebrew), O. (Rodrigue) Schwarzwald & Y. Shlesinger (Eds.), *Hadassah Kantor Jubilee Book: Language Research Papers*, Ramat Gan: Chen (Eitan), pp. 143–160; Shlesinger, Y. (1995). "From Sacred to Secular: A Study in the Writing of a Religious Author" (Hebrew), (in Rodrigue Schwarzwald & Shlesinger, op. cit.), pp. 215–227; as well as the articles by Obler and Ross in this volume.

minority groups, the motivation is instrumental for functional needs such as work, study, communication with local institutions, and so forth. On the other hand, *olim* who aim to become an integral part of the Israeli people, to sense Jewish group affiliation and identification with national values will also have integrative motivation.

Yet another way of presenting Hebrew is as a **heritage language** – studying Hebrew as a national, social, and cultural value in the worldwide Jewish Diaspora, by fostering Jewish cultural identity in the language of origin. In this respect, the question arises as to whether the teaching of Hebrew in the Diaspora should be based on a view that sees it as a heritage language only, or whether it is justified to teach Israeli Hebrew as a language of communication, and if so, what balance should be struck between the two approaches. The curricula in this volume represent a variety of emphases, reflecting this dilemma: “TaL AM” seeks to combine the two types of Hebrew, while “Nitzanim,” “Chaverim be-Ivrit” and “NETA” espouse living, contemporary Hebrew with a cultural emphasis. It would appear that, in practice, the type of Hebrew taught is determined primarily pursuant to the ideological orientation of the various denominations and the needs of any given community. An additional issue which is controversial in the Diaspora concerns the language of prayer. Among other changes it has instituted, the Reform Movement of Judaism seeks to hold prayers in the vernacular, whereas Orthodox rabbis fear that rejection of prayers in Hebrew as a unifying factor will lead to a loosening of the bond among Jews in the world, a breakaway from heritage, and a form of Judaism stripped of its original culture and devoid of religious national uniqueness.⁹

Whether Hebrew is a first language along with foreign languages, serves as a second language alongside a variety of first languages, or is studied as a heritage language, what is involved is an aspiration (for a variety of reasons) to achieve a state of bilingualism or multilingualism on some level or another.¹⁰

This volume has two parts, one in English and the other in Hebrew, each sub-divided into three parallel sections consisting of articles and abstracts

9 Federbusch, S. “Heritage Through Generations or Judaism in Translation? On the Reform” (Hebrew), *Shana Be-Shana*, 1967, Internet site <http://www.daat.ac.il>.

10 See the article by Nevo and Olshtain in this volume on the characteristics of the phenomenon of bilingualism.

organized thematically. Articles written in English have abstracts in Hebrew, and vice versa.

The **first section of both the English and Hebrew parts** focuses on the Hebrew language from cultural, social, and linguistic perspectives. **Ben-Rafael** discusses the contemporary reality of what he calls a “Transnational Diaspora,” stemming from the changing dynamics of reciprocal Israel-Diaspora relations: In this reality, Israeli Hebrew’s arena has expanded and (together with other cultural elements) has become a pan-Jewish symbol, studied as the primary Jewish language at schools and constituting a culturally-unifying factor for Israeli and Diaspora Jewry. This has occurred despite linguistic and communicative differences between Israeli Hebrew and that of the various Diaspora communities.

In relation to the issue of Hebrew in the Diaspora, **Bar-Asher** discusses the teaching of the Hebrew language in European and American university departments of Jewish Studies and Theology. He contends that the teaching of Classical Hebrew must take precedence over that of Modern Hebrew, not only because this is a pragmatic need within these academic settings, but also because Classical Hebrew provides a solid preparatory infrastructure for studying Modern Hebrew.

As far as Classical Hebrew is concerned, **Obler** examines the aforementioned dilemma regarding the language of prayer for non-Hebrew speakers. She highlights the advantages of each approach – prayers in Hebrew and prayers in the vernacular – and outlines the solution developed by the Reform Jewish community in order to open the gates of prayer to a varied congregation of worshippers. This solution uses both Hebrew with its broad gamut of meanings and interpretations, and the vernacular to enable worshippers to understand what is being said.

A classical text might raise linguistic and hence also content-related difficulties for modern readers who are unaccustomed to a linguistic register that involves unfamiliar vocabulary as well as unfamiliar sentence formulations. **Ross** addresses these difficulties in relation to rabbinical Hassidic texts, and suggests a pedagogical method for tackling linguistic and cultural obstacles: Presenting the original Hassidic source in conjunction with a modern literary text inspired by it and written by a new narrator, a text that constitutes a “reworking” of the rabbinical source.

Many changes have taken place in contemporary Hebrew compared to its classical-period counterpart. This is true, for example, of word

order and of new meanings ascribed to existing words. New words have been coined, words and expressions have been borrowed or translated from other languages, and the Hebrew linguistic pool has changed its nature. The article by **Rodrigue Schwarzwald** links the domains of language and society by pointing to changes that have taken place in both linguistic aspects – phonological, morphological, syntactic, lexical, and semantic – and non-linguistic aspects of contemporary Hebrew. These are primarily ascribed to the influence of foreign languages and cultures that have permeated Hebrew. Up-to-date Hebrew dictionaries indeed reflect these changes. **Nir**'s article focuses on the changes that have taken place in Modern Hebrew lexicology, largely in terms of approach – from canonical to descriptive. This change in approach manifests itself in the choice of linguistic pool included in the dictionaries and in the formulation of definitions. Definitions are based on pragmatic socio-linguistic considerations in terms of extent and circumstances of use in diverse social contexts and by various sub-groups in the population. Considerations of this kind take into account the target audience of Hebrew dictionaries in general, as well as the specific needs of those for whom Hebrew is not their dominant language.

Foreign language speakers are capable of achieving a reasonable linguistic level in Hebrew in terms of everyday communication needs following a fairly short exposure time. Difficulties arise when it comes to academic language for educational purposes. Research carried out by **Levin, Shohamy and Inbar**, involving a nationwide sample of schools, looked at the achievements in the field of instructional-academic Hebrew language on the part of Israeli-born students and of immigrant students from the Former Soviet Union and from Ethiopia. They found that it took some five to eleven years in Israel for immigrant students to reach the level of achievement of Israeli-born students. These findings highlight the need to adopt a policy specifically designed to reduce the gap between the achievements of the majority group and those of minority groups.

A policy fostering the academic Hebrew of immigrants does not mean eliminating the linguistic “baggage” that these groups bring with them from their countries of origin. In Israel, as a country that absorbs immigration, we have a majority language – Hebrew – alongside which function a variety of minority languages. This reality occupies researchers, teachers, and parents in relation to situations of bilingualism or multilingualism. **Nevo and Olshtain** present the phenomenon of bilingualism as a relative matter, i.e., varying degrees of speakers' abilities measured according to

two indices: knowledge and use of the two languages. They propose a model for a language policy that will meet the needs of a multilingual and multicultural society such as Israel. This model may be implemented in programs that provide native Hebrew speakers and speakers of minority languages living in Israel with fully proficient language skills in Hebrew; in programs that furnish speakers of Hebrew with a threshold level of proficiency in foreign languages; and in programs suited to bilingual education, which allow speakers of other languages to maintain their language of origin. **Blum-Kulka** discusses the theoretical infrastructure and didactic principles of two linguistic education programs aiming at full proficiency not only in the language but also in Hebrew culture: A program of linguistic education in Hebrew as a first language – language, literature and culture (2003), and a program for teaching Hebrew as a second language to immigrant children (in progress). Both programs are based on a functional linguistic approach that relates to all language components and strives to develop linguistic knowledge and communicative competence in Hebrew, both as a first and a second language, a competence that is embedded in pragmatics and discourse analysis. The organizing principle of both programs stresses the need for learners to experience different discourse worlds and varied spoken and written textual genres, whereas the program of Hebrew as a second language recognizes the value of multiculturalism and takes into account the immigrant child's need for support in the process of acquiring a new language.

The **second section** presents new curricula for teaching Hebrew in the Diaspora from early childhood to junior- and senior-high school classes, as well as for teaching the language in Israel's Arab sector. Two curricula are proposed for teaching Hebrew in early childhood in the Diaspora: "TaL AM" and "Nitzanim." **Shimon** and **Peerless** ascribe the motivation to develop the "TaL AM" program to the need to strengthen the Hebrew language at a time when globalization processes are conferring dominant status on English. The program is based on the premise that a combination of language and culture strengthens the acquisition of the language on the one hand, while forging a bond between the learner and Jewish heritage and culture, the Jewish people, and Jewish identity from a young age, on the other. Hence, the authors note that the program focuses on teaching Hebrew as a communicative language together with Jewish Studies. According to **Nevo**, the "Nitzanim" program was developed in response to the decline both in the status of the Hebrew language in the Diaspora

and in motivation to study it. Her article stresses recognition of the need to expose learners, from early childhood on, with positive experiences that will create a sense of fondness for the language, and will provide them with content and language skills attuned to their needs as children per se, and as Jewish children. The “Chaverim be’Ivrit” program for elementary schools is designed to teach the spoken and written language. The authors, **Owen, Baras** and **Ben-Ari**, see the program’s central goals as the acquisition of communicative skills, exposure to the culture and way of life of Israeli children, and familiarization with Jewish texts. **Koblner**’s article presents the “NETA” junior- and senior-high school program, which is also based on varied materials from a range of different areas – history, Judaism, daily life, and others – and addresses various questions that are of concern to teachers before and after applying the program.

Although not all of these programs share the same approach and basic outlook, common to all is the awareness of using Hebrew as a tool for promoting the communicative language, together with nurturing Jewish identity and culture.

While Hebrew in the Diaspora has the characteristics both of a “foreign language” (inasmuch as the macro-environment does not function in it), and also of a “second language” (being used in the Jewish micro-environment in schools, synagogues, summer camps, and so on), for learners of Hebrew in the Arab sector in Israel, it is a “second language” par excellence. It has contextual support in the macro-environment, and learners have need of it in a range of different life domains. The new curriculum for the Arab sector that is presented in **Watad**’s article is characterized by an emphasis on the acquisition of communicative and pragmatic skills. Like the curricula discussed above, this program is also based on the assumption that language and culture are closely related. Hence, the program includes texts from Hebrew literature, which serve as a bridge to Hebrew culture and enable learners to understand the language on a higher level.

The **third section** presents personal reflections on the current state and future of Hebrew within and outside of Israel, in light of discussions at the roundtable session of our 2004 conference which addressed language policy issues. Albeit that Hebrew is a living, “breathing” language, the authors in this section express their concerns about its future, both in Israel and in the Diaspora. **Rosenthal** expresses alarm about “Israeli Hebrew” as spoken by people living in Israel. The fear is that that

language will become shallow as a result of the disappearance of various components in the lexical, grammatical, and phonetic domains, primarily in spoken language. This state of affairs may have an influence on Hebrew in the wider world, again leading to a perception of Hebrew as a holy language only. **Bouganim**'s article echoes Rosenthal's fears that Hebrew will be seen as a language of worship and points to the current retreat of Hebrew as a spoken language in the Diaspora, and to the existence of a crisis in Hebrew instruction as part of different processes in the era of globalization. His article offers a conceptual approach to Hebrew that is based on one or more of the following components: Encouraging multilingualism and multiculturalism, fostering Hebrew-language communication among Jews, and experiencing Hebrew as a symbolic language. **Deitcher**, too, examines the deteriorated status of Hebrew in Jewish education in the Diaspora, identifying a number of contributing factors embedded in one of Schwab's four commonplaces – the "milieu." Hebrew is no longer perceived as a socio-cultural means of communication among Jews worldwide; in the non-English speaking world, in which study of English is seen as having greater practical value and the overall time allocated to Jewish Studies is limited, Hebrew is not granted a high position in the communal set of priorities; and affiliation to Israel is not necessarily part of the Jewish identity of Diaspora Jews. Hence, the study of Hebrew is not considered essential. Deitcher concludes that in order to empower the state of Hebrew in Diaspora Jewish life, issues such as these concerning the overall Jewish milieu must first be addressed. **Ganiel** also expresses concern about the levels both of knowledge and of teaching Hebrew in the Diaspora, noting in particular the absence of suitable infrastructure, personnel problems, lack of appropriate curricula, and, above all, institutions that do not place the promotion of Hebrew high on their scale of priorities.

One of the central goals that we have tried to achieve through the conference and the preparation of this volume is to bring a range of issues related to Hebrew in Israel and in the Diaspora to center stage. These two contexts nourish one another, despite their different goals and needs. Hebrew in the Diaspora draws on cultural sources in Israel, while Israeli Hebrew is influenced by the languages and mores of the Jewish Diaspora. The Hebrew language can therefore serve as a bridging and unifying force for all communities in the Jewish world.

Acknowledgements

We would like to thank:

The authors for enriching the field with their contributions to this volume

The Department for Jewish-Zionist Education of the Jewish Agency,
co-convener of the 2004 conference

The Conference Committee of the Hebrew University of Jerusalem

The 2004 Conference Steering Committee

Vivienne Burstein, Managing Editor, Studies in Jewish Education